

ВІДОБРАЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ПРОТІКАННЯ ЕМОЦІЙ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ (на матеріалі німецької мови)

Дослідження присвячено особливостям протікання емоційних процесів та їхньому відображенню у мові. У статті проаналізовано зв'язок між найважливішими характеристиками емоції як психологічного феномена та різними типами мовних одиниць. Основним матеріалом розвідки стали фразеологізми німецької мови.

Ключові слова: емоція, фразеологізм, емотивність.

Статья посвящена особенностям протекания эмоциональных процессов и их отображению в языке. В работе проанализирована связь между важнейшими характеристиками эмоции как психологического феномена и разными типами языковых единиц. Основным материалом исследования стали фразеологизмы немецкого языка.

Ключевые слова: эмоция, фразеологизм, эмотивность.

The article deals with the peculiarities of behavior of emotional processes and their reflection in the language. In the research the relation between the most important features of emotion as a psychological phenomenon and different types of language units is analyzed. The main material of the research is represented by the idioms of the German language.

Key words: emotion, idiom, emotivity.

Постановка проблеми. Емоційний бік людської особистості здавна привертая увагу науковців із різних галузей знань. Базовою наукою для вивчення емоцій була й залишається психологія, її здобутки стали фундаментом для дослідження вираження емоцій у мові, **мета** запропонованої **роботи** – з'ясувати, які саме психологічні особливості емоцій систематично знаходять своє відображення у фразеологічних одиницях (далі – ФО).

Аналіз основних досліджень. Психологічні розвідки емоційного боку особистості почалися ще у давньому світі, але у зв'язку з цілою низкою різнохарактерних факторів велися вони нерівномірно. На початковому етапі це було пов'язано з негативним ставленням суспільства до емоцій взагалі (порівняно з розумом), пізніше – зі складністю самого феномену (велика роль суб'єктивного фактору в перебігу емоцій, неможливість відшукати достатньо тонкі та надійні засоби для об'єктивного – у позитивістському розумінні слова – вивчення). Обробка століттями накопичуваного матеріалу та об'єднання його в більш-менш прийнятну теоретичну базу відбувалася з кінця XIX (М. Я. Грот) до середини XX століття (С. Л. Рубінштейн, К. Обуховський, С. Х. Рапопорт, К. К. Платонов, Я. Рейковський, К. Ізард, Г. Гарднер, Д. Гоулман).

Приблизно в той самий час (середина XX століття) у науковій громадськості викликав зацікавленість і той факт, що емоції, як й інші психологічні процеси, перетинаються в мові та мовленні, і можуть бути в них об'єктом спостережень. Більше того, отримати цілісну картину емоційної сторони особистості неможливо, не вивчивши, у тому числі, й особливості вираження емоцій у мові/мовленні. Однак для великої кількості початкових лінгвістичних досліджень був характерним значний нахил у бік психологізму, що викликало опір у багатьох мовознавців і давало привід стверджувати, що «тут вивчається не мова» [3]. Здорове співвідношення між психологічними засадами та суто мовною проблематикою (В. І. Шаховський, М. В. Гамзюк, М. О. Красавський) вдалося знайти з остаточним формуванням нової лінгвістичної галузі – *емотології*, науки про «вербалізацію, акумуляцію, структуруацію та міжпоколінну трансляцію знань про емоції» [6, с. 13], які зафіксовані в мові.

Однак багатоманітність психологічних теорій стосовно виникнення та протікання емоцій, а також розгалуженість класифікацій емоцій призводять до того, що під час лінгвістичного опису і систематизації мовних одиниць на позначення емоцій дослідники спираються на різні засади, що викликає

певне безладдя у термінах і ідеях. Запропонована робота є спробою систематизації психологічних особливостей емоцій, що знаходять свій відбиток у ФО німецької мови.

Матеріал дослідження. Емоція є складним феноменом, мовне відображення якого безпосередньо пов'язане з його психологічними характеристиками: фізіологічною реакцією організму (1), суб'єктивним переживанням особистості (2) та її поведінкою (3) [5, с. 70].

Щодо першого показника, то його описували ще Аристотель (емоційні процеси реалізуються спільно «душею» і «тілом») та Р. Декарт (пристрасть, що виникає в душі, має свого «тілесного двійника»). Знання про зв'язок фізіології та емоцій використовувалися також різними народами у практичних цілях. Наприклад, у Стародавньому Китаї підозрюваного у здійсненні якого-небудь протиправного вчинку примушували брати в рот дрібок рису. Після вислухування звинувачення підсудний випльовував його. Якщо рис був сухим, це означало, що у підозрюваного від хвилювання й страху пересохло в роті, і він визнавався винним. У наш час на зміні вегетативних реакцій при емоціогенних фразах заснована перевірка обвинуваченого за допомогою поліграфа, який зазвичай називають «детектором брехні».

Хоча проблема розпізнавання емоцій за фізіологічними показниками ще далека від остаточного рішення, психологічні розвідки свідчать, що, навіть вимірюючи лише два показники – частоту серцевих скорочень і зміну температури тіла, можна досить точно розрізнити такі найважливіші емоційні стани, як гнів, страх, сум, радість, здивування і відразу. Наприклад, гнів пов'язаний із сильним збільшенням частоти серцевих скорочень і значним підвищенням температури тіла, а страх – із сильним прискоренням серцебиття і незначним зниженням температури тощо.

Про важливість психофізіологічних флуктуацій у генезі емоцій говорить також їхній відбиток у мові. Декілька лінгвістів (М. О. Красавський, М. Якубович, О. Д. Дуніна), займаючись вивченням історії окремих слів на позначення емоцій, довели у процесі порівняння даних етимологічних і сучасних тлумачних словників, що номінації емоцій є похідними від слів, які спочатку позначали реальні фізичні, доступні сприйняттю об'єкти зовнішнього світу. Тобто, саме фізіологія людини стала основною мотиваційною засадою для назв базових (властивих людству на кожному етапі розвитку) емоцій. Це положення справедливо і для німецької мови. Наприклад, слово *Angst* («страх») утворилося від середньовісньонімецького *angest*,

а те в свою чергу від давньовісньонімецького *angust*, яке є історичним відповідником сучасного *Enge* («тіснота, щільність, стискання»). Іншими словами, первісно слово *Angst* передавало відчуття здавленості, спирання, які охоплюють людину, що переживає страх (пор. також з лат.: *angustus* – «вузький, тісний», *angustiae* – «вузькість, затиснення»).

Значну частину ФО, що описують емоції, також складає саме «психофізіологічна» група. Наприклад, про зв'язок страху із порушенням такої фізіологічно важливої функції організму, як зупинка серця, говорять фразеологізми *vor Schreck steht j-m das Herz still* (букв. «від жаху серце стало») та *j-m stockt das Herz* (букв. «у когось зупинилося серце»), а про інтенсивну реакцію організму (серцебиття, потовиділення, тремтіння) під час перебігу цієї ж емоції – *j-m schlägt das Herz bis zum Hals (hinauf)* (букв. «серце б'ється аж до горла»), *Blut (und Wasser) schwitzen* (букв. «пітніти кров'ю (та водою)»), *j-m läuft es [heiß und kalt] über den Rücken* (прибл. «у когось біжить по спині (холодна та гаряча вода)'), *wie Espenlaub zittern* (букв. «тремтіти як осиковий лист»). Ще одна фізіологічна реакція страху вербалізується в образі «холоду»: *kalte Füße bekommen* (букв. «ноги похолоділи»), *das Blut in den Adern frieren lassen* (букв. «кров стигне»), *Gänsehaut bekommen* (букв. «укритися сиротами»).

Психомоторні засоби вираження емоції (тобто частково це стосується ще одного компонента – поведінки (3) лягли в етимологічну основу іншого німецького слова на позначення жаху *Schrecken* («жах, переляк»). Давньовісньонімецьке *screcken* відповідає сучасному *aufspringen* («підхоплюватися») або навіть *springen machen* («змусити підхопитися»), що узгоджується з бажанням сполоханої людини кудись бігти. Пор. також фразеологізми на позначення збентеженої *herumlaufen wie ein Irrer* (букв. «бігати навкруги, як несамовитий»), тобто «desorientiert sein») або розлюченої, несамовитої людини *Amok laufen* (букв. «бігти в амок»), у німецькій мові «амок» означає сліпу, невмотивовану агресію з людськими жертвами або без них).

Проте найлегше знаходить своє вираження в мові/мовленні суб'єктивне переживання особистості (2). Для показу останнього у психології існує категорія емоційності, у лінгвістиці – **емотивності**. Емотивність є іманентно притаманною мові семантичною властивістю вираження емоційності як факту психіки системою своїх засобів. Оскільки емотивність є мовною відповідністю емоційності, то цілком природно, що компоненти емотивності віддзеркалюють категорії, притаманні емоційності (табл. 1)

Таблиця 1

Порівняння категорій емоційності та емотивності

ЕМОЦІЙНІСТЬ	ЕМОТИВНІСТЬ
кількісні показники	
емоційний тон – певна емоційна забарвленість	емотивний тон
(емоційна) оцінка	оцінність
якісні показники	
тривалість вираження емоції	тривалість
інтенсивність вираження емоції	інтенсивність

Емотивний тон є вираженням різноманітних переживань людини, в яких відображається перебіг її взаємовідносин із зовнішнім світом та іншими людьми. Згідно з класифікацією, традиційної для психологічної теорії діяльності, підгрунтя якої складає вплив емоцій на поведінку людини [5, с. 140-201], можна виділити кілька груп емоцій. На позначення кожної з них існують відповідні ФО.

Першу групу складають **емоції очікування й прогнозу**:

– хвилювання: *man könnte vor Wut den Hintern in Brennesseln tauchen!* (букв. «можна було б від люті сідниці у кропиву занурити», Ausdruck der Erregung);

– занепокоєння: *ihm krachen die Hosen* (букв. «у нього штани тріщать по всіх швах», тобто «bei ihm herrscht Aufregung, Unruhe»);

– тривога: *auf glühenden (heißen) Kohlen sitzen* (букв. «на гарячому вугіллі сидіти», тобто «voller Unruhe warten»);

– емоція побоювання: *ihm ist himmelangst/er hat eine Himmelangst* (er hat Besorgnis);

– страх: *Butter in den Knien haben* (букв. «мати масло в колінах»);

– жах і панічний стан: *Torschlusspanik bekommen/haben* (букв. «паніка перед закриттям міської брами», що означає панічний страх жінки залишитися самотньою);

– переляк: *du kriegst den Tod!* (прибл. «у тебе буде серцевий напад», Ausruf des Erschreckens);

– відчай: *da könnte man sich die Haare einzeln ausraufen / ausreißen!* (букв. «тут хоч волосся на собі по одному виривай»).

Емоції задоволення і радості також розпадаються на низку більш дрібних утворень:

– задоволення: *das bringt!* (від «das bringt Geld (Erfolg)», букв. «це принесе гроші (успіх)», Redensart der Zufriedenheit);

– захоплення: *es reißt/haut mich vom Hocker* (букв. «це підхоплює мене зі стільчика»);

– розчулення: *da bleibt kein Auge trocken* (букв. «жодне око не залишиться сухим»);

– радість: *es ist mir eine ganze Badewanne voll Speiseeis* (прибл. «мені так, ніби (переді мною) повна ванна з морозивом»);

– зловтіха: *in die hohle Hand lachen* (букв. «посміхатися в долоню»);

Достатньо численною є і **група фрустраційних емоцій**:

– образа: *die Jalousien runterlassen* (букв. «опустити жалюзі», тобто «sich beleidigt fühlen»);

– розчарування: *meine zerschlagene Fresse!* (букв. «моя розбита пика», Ausruf der Enttäuschung);

– прикрість: *das ist mir zuviel Käse aufs Brot!* (букв. «для мене забагато сиру на хлібі», Ausdruck des Unwillens);

– гнів: *die Wand hochgehen* (букв. «на стінку лізти»);

– лють: *ihm platzen die Hosenträger* (букв. «у нього підтяжки розриваються»);

– страждання, горе: *mir bricht das Herz* (букв. «у мене серце розбивається»);

– смуток: *seelische Zahnschmerzen* (букв. «душевний зубний біль»);

– зневіра: *die Flügel hängen lassen* (букв. «опустити крила»);

– туга і ностальгія: *Trübsal blasen* (букв. «видувати смуток, тугу»);

– горе: *Häufchen Elend/Unglück* (букв. «купка нещастя/лиха», йдеться про людину, яка переживає горе).

Різнохарактерний емотивний тон є типовим також для **комунікативних емоцій**, які виникають як реакція на задоволення або незадоволення прагнення до емоційної близькості (мати друга, співчутливого співрозмовника тощо), бажання спілкуватися, ділитися думками, знайти їм відгук:

– веселість: *vom Duden und Blasen keine/wenig Ahnung haben* (гра слів, від *von Tuten und Blasen keine Ahnung haben*, тобто «мати проблеми з орфографією»);

– збентеження: *in der Brühe sitzen/stecken* (букв. «сидіти в бульйоні», тобто «in großer Verlegenheit sein»);

– розгубленість: *Es ist ein wahres Babel/Sündenbabel* (букв. «це справжній (грішний) Вавилон», тобто «es herrscht viel Verwirrung»);

– сором: *in ein Mausloch kriechen mögen* (букв. «хотіти залізти в мишачу нору»);

– вина, розкаяння: *der liebe Gott klopft an* (відчувати докори сумління, букв. «Усевишний стукається у двері»);

– презирство, зневага: *von j-m nimmt kein Hund einen Bissen/ein Stück Brot* (букв. «у когось і собака шматка хліба не візьме»).

Під **інтелектуальними емоціями** або афективно-когнітивними комплексами розуміють специфічні переживання, що виникають у людини в процесі розумової діяльності. Розрізняють такі інтелектуальні емоції:

– здивування: *Heiliger Strohsack/Bimbam!* (букв. «святий мішок із соломою» / прибл. «святий передзвін»);

– цікавість: *Wie stehen die Aktien?* («як справи?»), букв. «як котируються акції?»);

– почуття гумору: *ein schönes Weihnachten* (букв. «чудове Різдво», іронічне позначення неприємного сюрпризу);

– емоція здогадки: *Heureka!*;

– почуття впевненості-невпевненості (сумніви): *Das ist so sicher / so wahr wie das Amen in der Kirche / in der Bibel* (букв. «це буде так напевно, як амінь у церкві (у Біблії)»); *Die Krähe soll kein Vogel sein (wenn das geschieht)* (букв. «ворона не буде птахом (якщо це станеться)», diese Redensart bezeichnet einen absurden Zweifel).

Треба зазначити, що людина рідко переживає чисті емоції, позбавлені додаткових внутрішніх «домішок», і більш складні емоційні утворення також знаходять свою мовну реалізацію:

- **комплекси емоцій**, наприклад, тривожність: *den Schlaf rauben* (букв. «позбавляти сну»);
- **поєднання комплексів емоцій із когнітивними процесами**:
  - ворожість: *Wo haben wir denn zusammen Schweine gehüet?* (букв. «де ми разом свиней пасли?»);
  - любов-приятель: *Süßholz raspeln* (букв. «локрицю на тертушці терти», тобто демонструвати приятель);
  - недовіра: *Das kannst du deiner Großmutter erzählen!* (букв. «це своїй бабусі можеш розповідати»);
  - несхвалення: *So [et]was lebt, und Schiller musste sterben* (букв. «і оце живе, а Шиллер помер»);
  - **емоційні стани**, наприклад, відрив: *Pfui Spinn!* (прибл. «фу, гидота!», букв. «фу, павук!»);
  - **афективні реакції**, наприклад, нетерпіння: *O Ewigkeit, du Donnerwort* (використовується жартівливо під час занадто довгого очікування, букв. «о, безкінечність, ти трекляте слово»).

Інтенсивність, як у психології, так і в емотології, вказує на ступінь вираженості певної емоції. Наведені нижче фразеологізми на позначення здивування (семантична модель «тварина виконує не характерні для неї дії») утворювалися шляхом субституції з метою оновлення форми та підсилення виразності у 50-60-70-80 рр. минулого століття. На початковому етапі кожен з них через присутність ефекту новизни виражав здивування інтенсивніше, ніж утворені раніше: *ich glaube, mein Gaul schielt* (букв. «мені здається, мій кінь косить очима»); *ich glaube, mein Nilpferd bohnt!* (букв. «мені здається, мій бегемот натирає воском підлогу»); *ich denke (glaube), mich laust der Affe* (букв. «я думаю, мавпа шукає в мене вошей»); *ich denke, mir/mich soll der Affe frisieren!* (букв. «я думаю, мавпа зробить мені зачіску»); *ich denke, mir bohrt/piekt ein Affe in den Arsch!*; *ich glaube, mich tritt ein Pferd!* (букв. «я думаю, на мене наступила конячка»); *ich glaube, mein Schwein pfeift!* (букв. «я думаю, моя свиня свистить»); *ich glaube, mein Hamster bohnt!* (букв. «я думаю, мій хом'як натирає воском підлогу»); *ich glaube, mein Hamster humpelt!* (букв. «я думаю, мій хом'як накульгує»); *ich glaube, mein Hamster jodelt!* (букв. «я думаю, мій хом'як співає на тірольський лад»); *Ich denk, mich küsst/knutscht ein Elch* (букв. «я думаю, мене цілує/потискує лось»); *Ich glaub, mich rammt ein Rotkehlchen* (букв. «я думаю, мене таранить вільшанка»).

Тривалість – характерний показник емоційності, але він не менш властивий і емотивним мовним

єдиничам. Наприклад, фразеологізми можуть виражати як процес перебігу певної емоції, так і стан перебування в ній. ФО *auf hundert kommen* (букв. «до ста розганятися») означає «впадати в гнів» («in Wut geraten»), натякаючи на максимально допустиму на етапі виникнення цієї одиниці швидкість на автобані, у той час як фразеологізм *auf hundert sein* (букв. «перебувати (на швидкості) сто») вказує на стан («in Wut sein»).

Деякі психологи (Р. Лазарус, М. Арнольд, С. Шехтер, Б. І. Додонов) вважають оцінку найважливішим компонентом будь-якої емоції і визначають це явище як переживання людиною свого ставлення до чого-небудь (до теперішньої або майбутньої ситуації, інших людей, до самої себе тощо). Усім ФО також притаманна якість **оцінності**, бо «первинною функцією ФО є не номінація, а оцінка дійсності» [1, с. 10-11]. Оцінка може бути раціональною й емотивною, але найчастіше обидва види оцінок переплітаються. Емотивна оцінка відрізняється від логічної за характером, у ній оцінювання ведеться за шкалою «приємно-неприємно». Характер емоційного й раціонального оцінювання, зазвичай, збігається. Наприклад, у фразеологізмі *Rein in die Kartoffeln, raus aus den Kartoffeln* (букв. «вперед у картоплю, назад із картоплі») раціональне оцінювання суперечних один одному наказів, що надходять разом («mal lautet die Anordnung so, dann genau umgekehrt»), як неприпустимих збігається з емотивним негативним ставленням до подібної ситуації в цілому. Втім, іноді збігу раціонального й емотивного оцінювання не відбувається. Психолог Б. І. Додонов вказує, що раціональне зважування явищ дійсності все одно потім проходить перевірку на вагах емоцій, у результаті чого явище з'являється перед людиною в зовсім іншому, ніж первісно, вигляді [2, с. 10-11]. У мові це можна спостерігати на одиницях з відтінками гумору, іронії, сатири або сарказму. Фразеологізм *Aller Augen warten auf dich* (scherz., букв. «очі всіх навкруги чекають на тебе») виражає негативну раціональну оцінку з приводу запізнення людини на якийсь суспільний захід, але водночас в ньому розкривається й позитивне емотивне ставлення до особи.

Висновки. Отже, емотивність як мовна відповідність емоційності віддзеркалює всі категорії, притаманні останній. Емотивність є дискретним явищем, що складається з кількісних (інтенсивність, тривалість) та якісних (емотивний тон, емотивна оцінка) показників. Для фразеологізмів емотивність є невід'ємною частиною фразеологічного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования : учеб. пособие [для студ. пед. ин-тов] / И. В. Арнольд. – [3-е изд.]. – М. : Просвещение, 1990. – 301 с.
2. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 140 с.
3. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика / В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1968. – 336 с.
4. Изард К. Эмоции человека / Е. Кэррол Изард ; [пер. с англ., вст. ст. А. Е. Ольшанникова]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 439 [1] с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Евгений Петрович Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с. – (Серия «Мастера психологии»).

6. Шаховский В. И. Эмоции и их реализация в различных лингвокультурных концептах / В. И. Шаховский // Русистика : сб. науч. тр / отв. ред. Л. А. Кудрявцева. – К. : Издательско-полиграф. центр «Київ. ун-т», 2001. – Вып. 1. – С. 13-19.

© Махоніна Н. Г., 2013

Дата надходження статті до редколегії 29.03.2013 р.

МАХОНІНА Наталія Геннадіївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри романо-германських мов Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Горлівка.

Коло наукових інтересів: емотологія, фразеологія німецької мови.